

NOTENSCHRIFT

Inleiding

Als je duizend mensen de vraag zou stellen: Wat is muziek? zou je waarschijnlijk duizend en één antwoorden krijgen. Een goede vergelijking is misschien wel die met een internationale taal. Net als met een taal kun je met muziek gevoelens uitdrukken of een verhaal vertellen. En net als bij een taal, heb je in de muziek een schrift: het notenschrift, een reeks internationaal afgesproken tekentjes, waar iedereen die een instrument bespeelt vroeg of laat mee te maken krijgt.

Iedereen kent natuurlijk wel de noten, de 'hoofdtekens' van het muziekschrift. Maar een taal bestaat ook niet alleen uit letters! Zoals je in een taal komma's, punten en accenten hebt, heb je in het notenschrift ook tekens die rusten aangeven of de manier waarop de muziek gespeeld moet worden.

In dit werkstuk wil ik proberen de belangrijkste tekens van het notenschrift te behandelen, zodat je na het lezen ervan al echt een stuk kan 'lezen'.

Geschiedenis

Zoals met veel schriften het geval is, is ook het notenschrift stukje bij beetje 'geboren': In de Middeleeuwen had men nog geen maat en had de muziek een vrij ritme. De F- en de C-sleutel werden door de monnik Guido van Arezzo (± 1000) ingevoerd en hij bedacht ook het solmisatiesysteem ('ut-re-mi-fa-sol-la'). De maatindeling kwam pas in het barok (1600-1750). De muziek uit die tijd heeft een strak ritme. In die tijd ontstond ook de dynamiek, het verschil tussen hard en zacht. Daarvoor al, in de Renaissance (1300-1500/1600) waren de noten als de bes en de fis bedacht. In het classicisme (1750-1815) had de muziek een strak schema (rondo) en bedacht men de overgangsdynamiek. Pas in de 20e eeuw, in de tijd van het impressionisme (1895-1920) kreeg de muziek een vrijer ritme.

Het eerste notenschrift had een vrij stenografisch karakter. Men noteerde op perkament een melodische lijn. Al snel nam men voor één toon een vaste lijn, waardoor het al duidelijker leesbaar werd. Later kwam daar nog een tweede lijn bij (het Koraal notenschrift). Uiteindelijk kwam men zo op de vijf lijnen van de huidige notenbalk uit.

'Jeanne qui sautte' uit de 17e eeuw, melodie en baspartij.

In die tijd drukte men een stukje notenbalk af met daarop een noot, daarnaast weer een stukje balk met de volgende noot, enz. Hierdoor sluit de balk vaak niet helemaal aan, zoals je ziet. Uit de collectie van het Haags Museum, Den Haag.

De notenbalk

De notenbalk bestaat uit vijf lijnen, die van onder naar boven genummerd zijn en waarop de noten geschreven worden. Behalve op een lijn, kan een noot er ook tussen, boven of onder geschreven worden. In dat geval heet deze noot een tussennoot. Een noot die op de lijn geschreven wordt, heet een lijnnoot.

Er zijn ook noten die buiten de notenbalk geschreven worden. Dat komt omdat deze noten te hoog of te laag zijn om op de balk genoteerd te worden. Dan gebruikt men hulplijnen, zodat je toch kunt zien welke noot het is. Een andere manier om dit te noteren is met ottava (8va) of ottava basso (8va basso of 8vb). Deze afkortingen worden boven de notenbalk geschreven op de plaats waar je hoger of lager moet spelen en betekenen dat je een octaaf hoger (8va) of een octaaf lager (8vb) moet spelen dan er in werkelijkheid staat.

Sleutels

Helemaal vooraan de notenbalk staat een muzieksleutel. Deze sleutel geeft aan welke naam de noot krijgt die door deze sleutel wordt aangegeven en op welke lijn deze noot ligt. Zonder een muzieksleutel, kun je de noten dus geen namen geven en weet je ook niet wat er staat! De meest voorkomende sleutels zijn de G-sleutel (vioolsleutel), de F-sleutel (bassleutel) en de C-sleutel. De meest gebruikte C-sleutels zijn de altsleutel op de derde en de tenorsleutel op de vierde lijn.

Noten

Zoals een boek niet zonder letters kan, kan een muziekstuk niet zonder noten. De noten zijn de letters, die samen de woorden, de zinnen en het verhaal vormen. Als je een melodie speelt, hoor je tonen van verschillende hoogte en lengte. Deze tonen kun je opschrijven met behulp van noten.

Zoals je waarschijnlijk wel weet is onze toonladder: do, re, mi, fa, sol, la, si, do. In de muziek hebben deze notennamen ook letternamen, namelijk: C, D, E, F, G, A, B, C. De C is hetzelfde als do, de D hetzelfde als re, enzovoort. De bijbehorende noten zien er als volgt uit:

Maar alleen met toonhoogte ben je er nog niet. Als je op deze manier een muziekstuk zou noteren, zouden alle tonen even lang zijn. In muziek heb je ook ritme nodig. Daarom heb je verschillende noten, elk met hun eigen ritme:

Zo zie je dus dat in één hele noot twee halve noten gaan en vier kwartnoten. Maar ook dat in één kwartnoot vier zestiende en in een halve noot vier achtste noten passen. Omgekeerd zijn vier kwartnoten weer even lang als één hele noot.

Soms moet je een noot echter iets langer laten klinken dan hij oorspronkelijk is. Dit kun je doen door een punt achter de noot te plaatsen. Hierdoor komt de helft van de waarde van de noot erbij. Een halve noot met een punt erachter, die oorspronkelijk twee tellen duurde, duurt nu dus drie tellen. Het komt ook wel eens voor dat er twee punten achter een noot staan. De tweede punt zorgt ervoor dat er dan nog eens de helft van de waarde van de eerste punt bijkomt. In het voorbeeld van de halve noot duurt deze dan dus drie en een halve tel.

Ook kun je een aantal noten binden; ze verbinden met een boogje, waardoor ze als één noot klinken. En er is nog een andere manier om een noot te verlengen; met een fermate:

Deze wordt boven de betreffende noot geplaatst, waardoor hij langer moet worden aangehouden dan normaal. Hoelang dat is mag je zelf bepalen.

Voortekens

In de muziek worden noten vaak verhoogd of verlaagd, omdat het muziekstuk anders niet klopt. Met een duur woord wordt dit alteratie genoemd. Je noteert dit met een voorteken. Een voorteken wordt op dezelfde lijn genoteerd als de noot die hij verhoogd of verlaagd.

Er zijn twee soorten voortekens:

- ? Vaste voortekens
Dit zijn voortekens die vooraan de notenbalk bij de sleutel staan. Deze gelden in principe voor het hele stuk.
- ? Toevallige voortekens
Dit zijn voortekens die ergens midden in het stuk staan. Deze voortekens gelden slechts één maat, tenzij de noot overgebonden is. Het voorteken geldt dan ook voor de overgebonden noot in de volgende maat.

Rusten

Soms is het mooi om in een muziekstuk even een stilte hebben. Hiervoor zijn de zogenaamde rusttekens:

Net als noten kunnen rusten verlengd worden met een punt of een fermate.

De hele rust heeft nog iets bijzonders. Deze is namelijk wel gelijk aan de hele noot, maar heeft het aantal tellen dat door het bovenste cijfer van de maatsoort wordt aangegeven. Een hele rust in een driekwartsmaat duurt dus maar drie tellen!

Articulatie

Articulatie is de manier waarop de tonen gespeeld worden. Zo kun je noten kort, maar ook lang spelen. Het spreekt natuurlijk vanzelf dat een stuk veel mooier klinkt, als je op de juiste manier articuleert. Enkele vormen van articulatie zijn:

Staccato – los van elkaar en kort spelen, scherp articuleren, spelen alsof er achter elke noot een rust staat.

Legato – gebonden spelen, de tonen vloeien in elkaar over.

Portato – breed spelen, maar niet gebonden.

Tenuto – de noten zo lang mogelijk aanhouden.

Marcato – iedere noot benadrukken.

Dynamiek

In de muziek wordt onder dynamiek verstaan de verhouding tussen sterk en zacht spelen. Over het algemeen kun je een lied gewoon spelen zonder te letten op hoe hard of zacht je het moet spelen, maar het spreekt natuurlijk voor zich dat het veel mooier klinkt, als je dat wél doet.

Er zijn twee soorten dynamiek, namelijk stabiele en overgangsdynamiek. Stabiele dynamiek verandert niet tijdens het spelen, terwijl overgangsdynamiek dat wel doet. Piano (stabiel) betekent bijvoorbeeld zacht en blijft dat ook, terwijl crescendo (overgang) begint met zacht en geleidelijk sterker wordt.

Een aantal vormen van stabiele dynamiek zijn:

Voorbeelden van overgangsdynamiek zijn:

Crescendo = geleidelijk sterker worden

Decrescendo = geleidelijk zachter worden

Diminuendo = geleidelijk zachter worden

Ongeveer hetzelfde als diminuendo zijn:

Smorzando = wegstervend

Morendo = uitstervend

Maat

Het woord maat zou je kunnen vergelijken met een klok; zoals een klok de normale tijd in groepen verdeelt, deelt de maat de muzikale tijd in groepen in.

Aan het begin van het muziekstuk wordt geschreven hoeveel tellen een maat duurt. Dit wordt gedaan met het maatteken: twee cijfers boven elkaar. Het bovenste getal geeft het aantal tellen per maat aan. Het onderste getal geeft aan welke notenwaarde één tel is. Hierbij staat een twee voor een halve noot, een vier voor een kwartnoot en een acht voor een achtste.

Vroeger werd in plaats van het onderste cijfer ook wel de noot geschreven die één tel was, bijvoorbeeld:

Men gebruikt ook wel eens andere tekens om de maat aan te geven, zoals:

Een maat wordt aangegeven door maatstrepen. De ruimte tussen de strepen wordt 'maat' genoemd.

Twee maten van dezelfde soort duren altijd even lang, tenzij er staat dat ze langzamer of juist sneller gespeeld moeten worden. Aan het einde van het muziekstuk staat de slotstreep. Deze geeft aan dat het stuk is afgelopen.

Het komt wel eens voor dat een stuk niet op de eerste tel van de maat, maar al eerder begint.

Dit verschijnsel wordt een opmaat genoemd. Als je de opmaat optelt bij de laatste maat van het stuk, heb je weer een hele maat.
maatstreep
slotstreep

Tempo en karakter

Met het woord tempo wordt de snelheid van de muziek bedoeld. Het is natuurlijk logisch dat een droevig lied langzamer gespeeld wordt dan een dansliedje. Daarom schrijft de componist vaak boven het lied in welk tempo het gespeeld moet worden. Hiervoor gebruikt men Italiaanse uitdrukkingen, die overal ter wereld bekend zijn. Als je naar deze tempi kijkt, zie je dat je vijf groepen kunt onderscheiden:

1. De zeer langzame tempi (40 tot 60 kwartnoten in de minuut)
 - largo – breed
 - lento – slepend
 - adagio – langzaam met uitdrukking
 - grave – ernstig, zwaar
2. De matig langzame tempi (60 tot 90 kwartnoten in de minuut)
 - larghetto – een beetje breed
 - andante – rustig gaand
 - andantino – vóór 1800 iets langzamer dan andante, ná 1800 iets sneller dan andante
3. De matig snelle tempi (90 tot 120 kwartnoten in de minuut)
 - allegretto – een beetje vrolijk en vlug
 - moderato – matig
 - allegro moderato – matig snel
4. De snelle tempi (120 tot 168 kwartnoten in de minuut)
 - allegro – vlug en levendig
 - allegro con spirito – snel en geestdriftig
 - allegro con brio – snel met vuur
5. De zeer snelle tempi (168 tot 208 kwartnoten in de minuut)
 - allegro vivace – levendig
 - allegro assai – zeer snel
 - presto – zeer snel
 - prestissimo – vliegensvlug
 - veloce - vliegensvlug

Net als bij de dynamiek, kun je ook in het tempo van het stuk overgangen hebben. Daarvoor zijn ook weer speciale namen, zoals:

- ? ritenuto – plotseling vertragen
- ? accelerando – versnellen
- ? stringendo – sneller en sterker worden

Naast namen voor het tempo van de muziek, heb je ook namen voor het karakter, het gevoel. Door deze namen kun je je een voorstelling maken, hoe het lied moet gaan klinken. Vaak wordt de temponaam bij de karakternaam gevoegd. Enkele karakternamen zijn:

- ? agitato – opgewonden, gejaagd
- ? brillante – schitterend
- ? con brio – met vuur
- ? cantabile – zangerig
- ? dolce – lieflijk
- ? funebre – treurig, somber
- ? giocoso – grappig, schertsend
- ? pastorale – herderlijk, landelijk

Herhalingstekens

Het komt vaak in de muziek voor, dat je een stukje uit het lied twee keer moet spelen. Ook daarvoor bestaan speciale tekens: de zogenaamde herhalingstekens:

- ? Twee dubbele maatstrepen met puntjes – Het gedeelte tussen deze tekens herhalen.
- ? Een ééntje en een tweetje boven de notenbalk (prima volta en secunda volta – Eerst het stuk onder het ééntje spelen, herhalen en als je weer bij het ééntje komt dit overslaan en het tweetje spelen.
- ? D.C. (Da Capo) – Van voren af aan.
- ? D.C. al Fine – Van voren af aan tot Fine (= einde).
- ? D.S. (Dal Segno) – Herhalen vanaf het S-teken . Het S-teken (Segno-teken) =
- ? D.S. al Fine – Herhalen vanaf het S-teken tot Fine.
- ? D.C. al Coda (Da Capo al Coda) – Herhalen vanaf het begin tot het coda-teken, dan direct het coda spelen. Een coda is een slotstuk. Het coda-teken ziet er zo uit:
- ? D.S. al Coda (Dal Segno al Coda) – Herhalen vanaf het S-teken tot aan het codateken en dan direct naar coda gaan.

Als je D.C. (al Fine) of D.S. (al Fine) speelt, moet je meestal de tussentijdse herhalingen overslaan. Tenzij er staat D.C. con. rep. (Da Capo con repetizione). Dit betekent herhalen met alle herhalingen.